

XIX. yüzyıl, çeşitli isimler taşıyan bütün müslüman Mandingo kabilelerinin güçlendikleri ve düşmanlarına karşı savaşarak otoritelerini genişlettikleri bir asır oldu. Savaşın dışında da İslâm'ın güneye doğru yayılması devam etti ve Lahou, Tiassalé ve Toumodi birer müslüman şehri haline geldi. Bu yüzyılın ortalarında başlayan Fransız işgali de daha sonra tutumunu değiştirmekle birlikte ülkede İslâm'ın yayılmasını hızlandırdı. Çünkü sömürgeleştirmenin ilk yıllarında yöneticiler, yerli kabilelerle son derece iyi ilişkiler içinde olan müslümanların desteğini sağlamak için ülkede İslâmî gelişmeye yardımcı oldular. Ayrıca işgal kuvvetlerinin görevli Senegalli müslümanların pek çoğu ülkelerine geri dönmeyip buradaki şehirlere yerleştiler ve bazıları ailelerini de yanlarına getirterek kısa zamanda müslüman cemaatlerini güçlendirdiler. Özellikle Bingerville, Grand-Bassam, Tiassalé, Toumodi, Aboisso gibi şehirlerde yerleşen Senegalliler sosyal hayatın her alanında etkili oldular.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru kuzey bölgelerinin Samori Turi'nin nüfuzu altına girmesi İslâmlaşma hareketinin lehine bir gelişme olduysa da Turi'nin Fransızlar'a yenik düşmesiyle gerileme başladı. Ancak Fildişi Sahili topraklarının Fransız hâkimiyetine geçmesi güney açısından olumlu sonuç verdi ve kuzeydeki müslüman tüccarlarla işçiler güneye doğru daha yoğun şekilde göç ederek Gagnoa, Daloa, Samatoguéla ve Boundiali gibi yerleşim merkezlerinde müslüman cemaatleri oluşturdular. Özellikle 1920'lerden itibaren güneyde hızlı bir gelişme gösteren İslâmlaşmada Gineli, Nijerli ve Senegalli müslümanlar büyük rol oynadılar. Fakat bu hızlı gelişme karşısında Fransız sömürge yönetimi tutumunu değiştirerek İslâmiyet'in yayılışını sınırlandırmak amacıyla Kur'an okullarının açılmasına izin vermeme ve dışarıdan gelen dinî yayınları yasaklama gibi tedbirler aldı (1926). Bununla birlikte İslâmiyet, tüccarların ve okuma yazması olmayan müslüman askerlerle işçilerin gayretleri sayesinde pratik yoldan yayılmasını sürdürmüştür.

Günümüzde ülke nüfusunun ne kadarının müslüman olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynakların bu konuda % 23 ile % 55 arasında değişen oranlar vermelerine dayanarak bu oranın % 30'dan fazla olduğu söylenebilir. Müslümanlar kuzeydeki şehirlerde güneye nisbetle daha yoğundurlar. Etnik

bakımdan çeşitlilik gösteren bu topluluklar içerisinde Malinkéler, Diyulalar ve Sénufolar önemli bir yer tutmaktadır. Genelde ticaretle uğraşan müslümanların hepsi Mâlikî mezhebine mensuptur. Tarikatlardan Kâdiriyye ülkenin her tarafında etkinliğini hissettirirken Ticâniyye de Man şehrine hâkim olmuştur; son elli yıldan beri Vehhâbilik'te de bir gelişme görülmektedir. Bugün ülkenin kuzeyindeki şehirlerde müslümanlar çoğunluğu oluştururken Gineli, Sudanlı, Voltalı ve Senegalli müslümanların oturduğu orta kesimdeki Bouake tam bir İslâm şehri niteliğine sahiptir. Güneydeki Port Bouet, Marcory ve Abican'da da müslüman mahalleleri bulunmaktadır.

1957'de teşebbüs edilen, ülkedeki bütün müslümanların bütünleşmesini sağlayacak bir İslâm kültür birliği kurma çalışması başarıya ulaşamamıştır. Bugün böyle bir teşkilâtın bulunmaması, dinî eğitim ve ibadet hizmetlerinin yerine getirilmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkede pek çok cami ve bunlara bitişik Kur'an okulu mevcuttur. Başşehir Abican'daki müslüman mahallesi Treichville'de aynı zamanda okul olarak kullanılan üç cami mevcuttur. Halen müslümanlara ilk ve orta öğretim düzeyinde din eğitimi verecek okulların açılabilmesi için başlatılan bazı girişimler sürdürülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- E. Sik, *The History of Black Africa* (trc. S. Simon), Budapest 1966, II, 71-78; IV, 192-217; J. D. Fage, *A History of West Africa*, Cambridge 1972, tür.yer.; Türkçeye Ataöv, *Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri*, Ankara 1975, s. 247-252; E. A. Boetang, *A Political Geography of Africa*, Cambridge 1980, tür.yer.; *Cultural Atlas of Africa* (ed. J. Murray), Verona 1981, s. 139; P. B. Clarke, *West Africa and Islam*, Scotland 1982, s. 178-179, 215-218; *A Map of the Muslims in the World* (ed. R. Delval), Leiden 1984, s. 13; J. S. Trimmingham, *A History of Islam in West Africa*, Oxford 1985, s. 143, 186-189; M. Ali Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 179-181; R. Synge, "Cote d'Ivoire: Recent History", *Africa South of the Sahara* 1988, London 1987, s. 397-399; "Muslims in Ivory Coast", *MW*, II/13 (1964), s. 7; J. L. Triaud, "Lignes de force de la pénétration islamique en Côte-d'Ivoire", *REI*, XLII/1 (1974), s. 123-159; P. Alexandre, "Un cas de passage collectif à l'Islam en Basse Côte d'Ivoire: Le village d'Ahua au début du siècle", *Cahiers D'Etudes Africaines*, sy. 54 (1974), s. 317-337; a.mlf., "Côte d'Ivoire", *EL*² (Fr.), II, 64; Hubert Deschamps, "Ivory Coast: History", *EBR*, XII, 819; *The Cambridge Encyclopedia of Africa*, Cambridge 1981, s. 135, 237.

DAVUT DURSUN

FİLGÖZÜ

Özellikle hamamlarda aydınlatmayı sağlayan kubbe üzerindeki cam pencere (bk. HAMAM).

FİLİB dî TARRÂZİ

(فيليب دى طرازى)

Filib el-Fikont b. Nasrillâh
b. Anton dî Tarrâzî
(1865-1956)

Arap basım tarihçisi, kütüphaneci.

28 Mayıs 1865 tarihinde Beyrut'ta doğdu. Musul asıllı Süryânî-Katolik bir aileye mensuptur. Büyükannelelerinden birinin nakışçı (tarrâze) olmasından dolayı ailesi bu nisbe ile tanınmıştır. 1872'de el-Medresetü'l-batriyerkiyye'ye girdi ve iki yıl devam ettikten sonra öğrenim süresi sekiz yıl olan Külliyyetü âbâi'l-Yesüiyyin'e geçti. Bu okulda dinî ilimler ve genel kültür dersleriyle ana dili Süryânîce yanında Arapça, Fransızca, Latince ve Eski Yunanca'yı öğrendi. Mezun olunca babası ve kardeşleriyle birlikte ticaretle uğraştı ve büyük bir servet edindi. Daha sonra kendisini ilmi araştırmalara vererek çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmaya ve kitap telif etmeye başladı. Bu faaliyetleri yanında mensup olduğu dinî cemaatin kurduğu hayır cemiyetlerinden birinin de başkanlığını yapan (1898-1906) Tarrâzî Şam, Paris ve Moskova akademileri başta olmak üzere birçok akademiye üye oldu. Doğulu ve Batılı meşhur yazar, şair ve devlet adamları ile yakın ilişkiler kurdu. Başta Osmanlı Devleti ve Fransa olmak üzere birçok devlet onu en yüksek nişanlarla ödüllendirdi. Ayrıca papa da kendisine "vikont" unvanını verdi.

1919 yılında Beyrut'ta kurduğu Dârü'l-kütübî'l-Lübnâniyye'nin ilk müdü-

Filib dî Tarrâzî

rü olan Tarrâzî bu görevini 1939'a kadar sürdürdü. Bu kütüphaneyi zenginleştirmek için Mısır, Fransa, Belçika, Hollanda, İngiltere, Monako, Almanya, Avusturya ve İtalya'ya seyahatler yaptı. Buralarındaki devlet adamları, yayınevleri ve ilmi müesseselerle olan ilişkileri sayesinde bağış yoluyla temin ettiği binlerce cilt kitap ve dergiyi kütüphaneye kazandırdı. Ayrıca mükerrer nüshaları, mensup olduğu Süryânî-Katolik cemaat okulu kütüphanesine bağışlayarak orada da zengin bir kitaplığın oluşmasını sağladı.

Birçok edebî, ilmi ve dinî cemiyetlerde görev alan Tarrâzî Doğu'da ve Batı'da Arapça, İbrânîce, Farsça, Türkçe, Kürtçe, Yunanca, Tatarca, Hintçe, Urduca vb. dillerde yayımlanan 5000 civarında gazete ve derginin ilk sayılarını ihtiva eden bir koleksiyon meydana getirdi. 1947 yılında bu koleksiyonu Dârü'l-kütübî'l-Lübânîyye'ye koymak üzere Lübnan hükümeti satın aldı.

7 Ağustos 1956'da Âliye'de ölen Filib dî Tarrâzî Beyrut'ta defnedildi.

Çok yönlü bir müellif olan Tarrâzî Arap basın tarihi, Arapça yazma ve basma kitaplarla kütüphaneler hakkındaki bilgiyle milletlerarası bir üne sahiptir. Topladığı süreli-süresiz, yazma ve basma birçok eseri kütüphanelere kazandırmak suretiyle Arap-İslâm kültürüne büyük hizmette bulunmuş, Arap basın tarihi ve Arapça eserler ihtiva eden kütüphaneler hakkındaki eserleriyle Arap-İslâm kültürü sahasında çalışacak ilim adamlarına rehberlik etmiştir.

Eserleri. Filib dî Tarrâzî'nin, büyük çoğunluğu tarih, basın tarihi, kütüphanecilik ve kütüphane tarihine ait elli yedi kadar eserinden bir kısmı yayımlanmış olup önemlileri şunlardır: A) Tarihe Dair Eserleri. 1. *el-Kılâdetü'n-nefise fi fakîdî'l-ilm ve'l-kenîse* (Beyrut 1891). Şam Piskoposu İklimûs Dâvûd'un hayat hikâyesine dairdir. 2. *es-Selâsilü't-târîhiyye fi esâkufeti'l-ebreşiyyâtî's-Süryânîyye* (Beyrut 1910). 3. *Âşrû's-Süryânî'z-zehebî* (Beyrut 1946). 4. *Aşdaqu mâ kâne 'an târihi Lübnân ve şâihatün min aḥbârî's-Süryân* (I-III, Beyrut 1948).

B) Basın Tarihine Dair Eserleri. 1. *Târîḥu's-şihâfe li'l-'Arabiyye*. Başlangıcından 1950'lere kadar bütün dünyada yayımlanmış olan Arapça dergi, gazete ve bunların sahipleriyle yazarlarının çoğu hakkında bilgi veren bu eser on iki cilt olarak hazırlanmış, ancak dört cildi yayımlanabilmiştir (I-II, Beyrut 1913; III,

Beyrut 1914; IV, Beyrut 1933). 2. *Nübze-tün muḥtaşara fi's-şuḥufi'l-'Arabiyyeti'l-muşavvvera* (Beyrut 1913).

C) Kütüphanecilikle İlgili Eserleri. 1. *İrşâdül-e'arib ilâ tensîḳü'l-kütüb fi'l-mekâtib* (Beyrut 1947). 2. *Ḥazâ'inü'l-kütübî'l-'Arabiyye fi'l-ḥâfîḳayn* (I-IV, Beyrut 1947-1948). Doğu'da ve Batı'da Arapça kitaplar ihtiva eden özel ve genel, eski ve yeni 857 kütüphane hakkındaki bilgi veren bir eserdir. Tarrâzî ayrıca Piskopos Anton Kandleft'in *er-Re'yü'l-emîn fi ḥalli ba'zi'l-meşâkili'z-zevciyye inde's-şarkıyyîn* adlı eserini basıma hazırlamış ve Fransızca'ya tercüme etmiştir (Beyrut, ts.; diğer eserleri için bk. *Ḥazâ'inü'l-kütübî'l-'Arabiyye fi'l-ḥâfîḳayn*, IV, 1221-1227).

BİBLİYOGRAFYA :

Filib dî Tarrâzî, *Târḥu's-şihâfeti'l-'Arabiyye*, Beyrut 1913, I, 3-4; III (1914), s. 3; IV (1933), s. 1-8; a.m.f., *Ḥazâ'inü'l-kütübî'l-'Arabiyye fi'l-ḥâfîḳayn*, Beyrut 1947-48, IV, 1216-1293; Serkis, *Mu'cem*, II, 1237-1238; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 88; a.m.f., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 550; Ahmed Kabbîs, *Târḥu's-şihâfeti'l-'Arabiyye fi'l-ḥâfîḳayn*, Beyrut 1391/1971, s. 738; Yûsuf Es'ad Dâgîr, *Maşâdirü'd-dirâsâti'l-edebîyye*, Beyrut 1972, III, 715-720; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 169; L. Şeyho, *Târḥu'l-âdâbi'l-'Arabiyye*, Beyrut 1991, s. 481; M. Kürd Ali, "Ḥazâ'inü'l-kütübî'l-'Arabiyye fi'l-ḥâfîḳayn", *MMİAdm.*, XVI/1-2 (1941), s. 7-16; "el-Kont Tarrâzî", *el-Hilâl*, LXIV/11, Kahire 1376/1956, s. 84-85; Kevâkibî, "Vefâtü'l-üstâz el-Fikont Filib dî Tarrâzî", *MMİAdm.*, XXXI/4 (1956), s. 684-686; Miftâh M. Ziyâb, "el-Mektebâtü'l-vaḥaniyyetü'l-'Arabiyye", *Mecelletü Külliyyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye*, V, Trablus 1397/1988, s. 352.

HULÛSİ KILIÇ

FİLİBE

Bulgaristan'ın güney kesiminde
bugünkü adı Plovdiv olan
eski bir Osmanlı şehri.

Eski adı Philippopolis olup bugün Bulgaristan'ın Sofya'dan sonraki ikinci büyük merkezidir. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Balkanlar'daki önemli şehirler arasında yer alan, aynı zamanda cami, medrese gibi yapılarıyla ve burada yetişen ilim adamlarıyla önde gelen İslâm merkezlerinden biri olan Filibe, Yukarı Trakya ovasında Meriç nehrinin iki yakasında kurulmuştur. Şehrin eski merkezi, geniş bir alanın ortasında kayalıklardan oluşan beş tepenin üzerinde yer almaktadır. XX. yüzyılın ilk yarısına kadar camileri, kiliseleri ve sinagogları, farklı dinî ve etnik grupları içine alan nüfus yapısıyla kozmopolit bir görünüş

arzetmekte olup Bulgaristan'da bir çeşit Akdeniz-Levanten üslubu yansıtan özelliğe sahip bulunmaktaydı.

Filib'e milâttan önce 342'de Makedon Kralı II. Filip tarafından, Kalkolitik dönemden beri iskâna açık olan ve Traklar zamanında meskûn durumda bulunan bir tepede kurulmuştur. Burası Traklar tarafından Pulpudeva adıyla anılmıştı. Kral Filip şehri üç dağ etrafında kurduğu için sonradan bu iskân yerine Trimontium (üç dağ şehri) adı da verilmiştir. Romalılar ise şehri dağların güney kısmında olan ovaya doğru genişletmişlerdir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra şehir ve civarında yapılan kazılarda su kanalı, evler, kaleler ve bir tiyatro binası kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

Romalılar'ın son ve Bizanslılar'ın ilk dönemlerinde barbar kavimlerin saldırılarına uğrayan şehir özellikle 444-447 yıllarında Hunlar tarafından tahrip edildi. İmparator I. Iustinianos (527-565) burayı daha dar sınırlar içinde yeniden inşa etmek zorunda kaldı. VII. yüzyılda şehrin etrafına Slavlar yerleştiler. Ardından Bulgar Hanı Malamir (831-836) Filibe'yi kendi toprakları içine kattı. X. yüzyıl sonundan XII. yüzyıl sonuna kadar tekrar Bizans İmparatorluğu'na bağlanan Filibe III. Haçlı Seferi sırasında (1189-1192) yağmalandı ve kısmen tahrip edildi. Yeniden onarılan şehir 1204'te tekrar Haçlı saldırılarına uğradı. Dönemin Haçlı kaynaklarından Villehardouinli Geoffrey'in kroniğinde burası Doğu Avrupa'nın en güzel şehirlerinden biri olarak tanıtılır. Filibe 1203 dolaylarında Bulgarlar'ın eline geçti. Şehir halkının isyanı üzerine Çar Kaloyan surlarının ve saraylarının yıkılmasını, âsilerin önde gelenlerinin öldürülmesini emretti. Bu son tarihten Osmanlı fethine kadar şehir Bizanslılar, Bulgarlar ve Haçlılar arasında on bir defa el değiştirdi ve küçük bir sınır kalesi haline geldi. Âşıkpaşazâde, Neşrî, Oruç Bey ve Hoca Sâdeddin Efendi gibi bazı Osmanlı tarihçilerine göre, Lala Şâhin kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Edirne'nin fethinden hemen sonra 1361'de Filibe'yi ele geçirdiler. Ancak bu tarih kesin olmayıp tartışmalıdır. Fetiḥ tarihinin 1360'ların sonuna rastladığı tahmin edilmektedir. Halkın Osmanlılar'a güçlük çıkartmadan teslim olması üzerine herkesin bulunduğu yerde kalmasına izin verilmişti. Filibe'yi fetheden ilk Rumeli Beylerbeyi Lala Şâhin Meriç üzerine bir köprü yaptırmış ve çeltik yetiştirmeye oldukça elverişli olan şehrin hemen ku-